

УДК 130.2

НАРАТИВНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЛЮДИНИ В ПОСТМОДЕРНОМУ СЬОГОДЕННІ

Катерина Алексєєва

*Національний транспортний університет,
факультет економіки та права, кафедра філософії та педагогіки
вул. М. Омеляновича-Павленка, 1, 01010, м. Київ, Україна*

Обґрунтовується універсальність наративної методології для самопрезентації людини в умовах постмодерного інформаційного суспільства. На концептуальному тлі позицій П. Рикера проаналізовано філософські підстави герменевтичного саморозуміння як єдиного можливого способу реалізації практичної ідентичності.

Ключові слова: самоідентифікація, наративна ідентичність, ситуація, постмодерн, герменевтика, життєсвіт, практична самість.

Сучасна критика постмодерного світу, зорієнтована на суспільство споживацтва і комодифікації – конвертування людської діяльності у товар [1, с. 80], потребує раціональної філософської рефлексії, опертої на здоровий глузд та чітку ієрархію суспільних задач, позбавленої ірраціональності консюмеристського алармізму та дидактичного моралізаторства.

Технологією такого осмислення може виступити концепт наративної ідентичності з метою обґрунтування універсальності процесу самооповідування як креатури самоідентифікації.

Реалізація зазначеної мети передбачає конкретизацію двох головних завдань:

– виявити зміст концепту наративної ідентичності як практичної категорії, що релевантна для усіх регіонів життєсвіту через розгалуження гібридної ідентифікації в умовах постмодерної дійсності;

– проаналізувати специфіку розуміння самоідентифікації як становлення особистісної фіксації, пов'язаної з мовою і пам'яттю.

До питання наративної ідентичності як умови конституювання власної самості звертається Поль Рікер у своїй однойменній праці. Для розкриття цієї тематики автор спочатку аналізує оповідувальну ідентичність, яка проявляється у процесі інтригоутворення, поступово переходячи до ідентичності персонажів оповідної історії і, нарешті, до ідентичності самості, яка вимальовується в акті читання. Хоча ці процеси взаємно пов'язані, але із філософської позиції нас має цікавити саме акт конституювання власної ідентифікації, до якого Рікер переходить в останній частині свого дослідження.

Ідея узгодженості розказуваної історії з інтригою та персонажем вперше була сформульована ще в Аристотеля: протягом процесуального оповідування історії, одночасно з інтригоутворенням персонаж зберігає свою ідентичність, яка узгоджується з ідентичністю оповідної історії. Це співвідношення залишається непорушним і в сучасному літературознавчому дискурсі, де для презентації персонажа у розвитку про нього необхідно якомога більше розповідати. Усе це створює конфігурацію композиції оповіді, яка синтезує події і регулює інтригоутворення. Рікер обирає поняття конфігурації, а не структури, щоб вказати на динамічний характер зав'язування інтриги та на можливість аналізу персонажа (фігури роману) як самості. Для оповідувальної конфігурації як в романі, так і в драматургії влас-

тива неузгоджена узгодженість подій. Цей синтез різнорідного відбувається за допомогою лінгвістичного опосередкування, яке є результатом інтригоутворення і проявляється так:

- опосередкування між розмаїттям подій і часовою єдністю оповіді;
- опосередкування між різними феноменами, які створюють оповідь, – мотивами, інтенціями, випадковістю – і цілісністю оповіді;
- опосередкування між чистою послідовністю і єдністю часової форми, хронологія якої може бути порушена або взагалі знівельована залежно від ситуації оповідування.

Ця діалектика пояснює і долає конфлікт між окремими епізодами оповіді, матеріалом для яких виступають різні життєві ситуації, що завдяки композиційній конфігурації отримують нарративне вираження і подальший розвиток.

Інакше кажучи, цілісну історію життєвої біографії можна представити у вигляді ланцюга перетворень – від початкової (народження) до фінальної (смерть) ситуації. У такому разі нарративна ідентичність суб'єкта-героя може бути лише суб'єктивним стилем оформлення подій у комбінації з об'єктивними перетвореннями «згідно із правилом повноти, цілісності і єдності зав'язування інтриги» [2]. Ілюстративним прикладом цього пасажу може стати вираз В. Шаппа про те, що усяка історія відповідає людині. Аристотель натомість у своїй «Поетиці» наголошував на кореспондентському підкоренні основи дії самій дії. Але вже в «експериментальному» романі і в романах «потoku свідомости» саме персонажі стають центральним моментом оповіді. Тому відношення між інтригоутворенням і подальшим розвитком оповіді дещо зміщується: на противагу Аристотелевій моделі, інтригоутворення слугує розвитку персонажа. Отже, ми спостерігаємо кризу ідентичності персонажа. Сучасний театр і роман стали справжніми лабораторіями моделювання уявних ситуацій, від яких залежить нарративна ідентичність персонажів. Рікер для прикладу бере роман Роберта Музіля «Людина без властивостей», де можливість настільки перевищує реальність, що Людина без властивостей у світі, повному властивостей, але нелюдському, втрачає свою ідентичність. Однак Рікер зазначає, що одночасно із процесом знеособлення оповіді сам роман втрачає оповідувальні функції. Втрата ідентичності персонажа залежить від втрати конфігурації оповіді, що зумовлює кризу завершеності оповіді. Але під час аналізу цього літературного явища не слід забувати, що навіть тоді, коли ми змушені констатувати повну втрату ідентичності героя, проблематика персонажа як такого лишається актуальною. Адже не-суб'єкт не є ніщо. Ця заувага не втрачає свого сенсу, коли ми перенесемо дії літературного персонажа у сферу практичної самості людського життєсвіту. Усякий так званий не-суб'єкт є лише проекцією суб'єкта, навіть якщо вона здійснюється негативним чином. «Дехто ставить питання: «Хто я?» Йому відповідають: «Ніщо або майже ніщо». Тут ідеться саме про загострену до межі відповідь на питання «Хто?» [2].

Саме у цьому питанні ми підходимо до проблематики взаємозв'язку логіки оповідування і людської самості. Загальноприйнятим є твердження, що у мистецтві оповідування головну роль у пізнанні особистості відіграє оповідь від третьої особи. Героєм виступає той, про кого говорять. Хоча такі жанри, як сповідь та автобіографія не підпадають під цей критерій, але не слід забувати, що опертя на фізичні і психічні предикати суб'єкта зможе прояснити мотиви поведінки кожної окремої людини у певних ситуаціях. Адже не слід забувати, що йдеться про категорію тіла, яке зумовлює хід подій і викликає зміни світу ближнього довкілля людини. Це стосується фізичних подій і станів персонажів незалежно від того, чи ми маємо справу із самоописом або оповіддю від третьої особи. Цей акт подвійного прочитування самості прекрасно ілюструється на прикладі театральних та літературних персонажів за допомогою спостереження і самоаналізу. Лише завдяки грі нашої уяви, через яку уможливується вже згадуване подвійне прочитування, відбувається збагачення

нашого набору фізичних предикатів: сюди належать знання про приховані пориви задрощів, таємні бажання, підступні наміри тощо. Розмаїття психічних станів стає доступним для нашого розуміння через процес аналізу внутрішнього світу героїв оповідачем. Але сам персонаж водночас може бути оповідачем власної історії життя. Він повинен мати здатність описати себе у третій особі від імені презентованого персонажа. Так, здійснюється процес самоопису за аналогією із рефлексивною діяльністю, яка виявляється у словесних актах. Завдяки такій проекції «самозображення» особистісної ідентичності стає можливим, щоб герої, описані від третьої особи, проголошували репліки, виголошені від першої особи. Ще з курсу початкової школи нам відомо, що для вказівки на цей акт ми використовуємо лапки. Саме на прикладі мистецтва оповідування можна побачити аналогічне використання лапок для виділення мовлення від третьої особи. Відповідна процедура здійснюється по-різному залежно від жанрової специфіки оповіді. У так званій «автентичній» оповіді оповідач презентує сам усе, що відбувається із персонажами, натомість у драмі персонажі самі «створюють драму» на очах у глядачів. Сучасна нарративістика вийшла на якісно новий рівень шляхом синтетичного поєднання оповіді від третьої особи із репліками від першої особи, які втратили лапки. Ця техніка оповідування забезпечує своєрідний ефект «сплаву» здійснення оповіді від третьої особи і від першої, яка спрямована на виконання рефлексивної функції. Саме наративне вираження життєвих ситуацій є адекватним полем такого «сплаву».

Для впровадження нового вектора у сферу аналізу ідентичності самості слід наголосити на вигаданому характері персонажів літературної оповіді. Зважаючи на специфіку акту інтригоутворення, його подальше розгортання базується на мімесисі (наслідуванні) реальних дій [3, с. 401]. Але ведучи мову про міметичні акти, Рікер стверджує два важливі моменти. По-перше, фабула дії оповіді розгортається у сфері вигаданого; по-друге, і це має важливий сенс у світлі означуваної філософської проблематики, усяка оповідь творчо наслідує реальні дії людей через інтерпретацію і рефігурацію життєвого світу [4, с. 135]. Нас має цікавити процес оволодіння реальним суб'єктом-читачем своєю нарративною ідентичністю, яка пов'язує вигадані дії із реальною основою дій персонажів.

Завдяки оповідуванню через рефігурацію відбувається самопізнання, яке виходить з а межі самої оповіді. Адже самість завжди пізнає себе опосередковано через знаковий зміст культури за допомогою релігійних, етичних, наукових дискурсів, які за своєю природою є екзистенційними. Від цього символічного опосередкування відгалужується наративне опосередкування, яке оприявлює важливу роль інтерпретації самості у процесі самопізнання. Провідною ниткою у цій інтерпретації виступає ідентифікація читача із уявним персонажем в уявній ситуації. Вигадані властивості персонажа стають основою інтерпретаційної самості. Вона своєю чергою перетворюється у таке ж вигадане «я», яке ідентифікує себе у якості тієї чи іншої особи. Цьому процесові Рікер дав назву «оволодіння», яке полягає у сприйнятті оповіді читачем через інтеріоризацію різноманітних властивостей героїв. Але на шляху до самоідентифікації ми опинилися перед парадоксальною ситуацією ідентифікації з іншим через посередництво історичної і вигаданої оповіді. Саме в цьому амбівалентному явищі проявляється наш досвідний характер мислення стосовно епосу, драми або роману. Ідентифікувати себе із персонажем – означає поставити себе самого перед різноманітними ситуаціями, створеними за допомогою гри нашої уяви під впливом змін нашої самості. Рікер для підтвердження неоднозначного статусу цієї гри наводить слова Рембо: «Я є інший».

Однак на заваді наївній вірі у таку конструкцію стає сучасний філософський напрямок герменевтики підозри, представники якого (К. Маркс, З. Фройд, Ж.-П. Сартр, П. Рікер, Ж. Лакан) намагалися прояснити непорозуміння та ілюзії, з якими стикається людина у різних структурах своєї смислової реальності. Вище зазначений тип ідентифікації стає

або результатом самообману, або наслідком втечі від власного «я». У сфері літератури це підтверджують приклади Дон Кіхота і Мадам Боварі. Одну із версій філософської недовіри до описуваного феномена пропонує Сартр із приводу трансценденції его: «Его ні у формальному, ні в матеріальному відношенні не є всередині свідомості: воно – ззовні, воно – у світі, це – певна світова подія, як і Его іншого» [5, с. 86].

Але герменевтика підозри, якщо б вона послуговувалася лише негативними пропозиціями, втратила б усякий конструктивний сенс. Проте вона приймає як належне гіпотезу зображення «я» через «іншого» як адекватний засіб для саморозкриття самості. Самоконститування, за великим рахунком, полягає у креативності і відновленні того, ким ми є. Саме у цьому виявляється рефігурація у герменевтиці відкриття і перетворення сенсу власного віднайдення. У сучасній культурі герменевтика підозри відкриває глибинний сенс синтетичної єдності відкриття і перетворення, пов'язаних з аналізом нарративної ідентичності особи.

Перебуваючи у життєвому горизонті уявних ситуацій, ми із необхідністю підпадаємо під нарративну рефігурацію самоідентифікації. Як наслідок, завдяки силі нашої уяви ми опиняємося перед небезпекою впливів конкурентоспроможних типів ідентифікації. До того ж ми просто не можемо уникнути загрози підпадання під «неправильну» ідентичність. Саме у цьому разі ми з необхідністю проходимо досвід проб і помилок у пошуках власної ідентичності. Але тією мірою, якою самість ідентифікує себе з людиною із «заплутаною» ідентичністю, вона тим самим спростовує гіпотезу про власну безсуб'єктність і нікчемність. Тому Рікер вказує на парадоксальність твердження «Я є ніщо»: «ніщо» дійсно нічого б не означало, якби воно не приписувалось «я».

Наголошуючи на філософському прочитанні історії загалом, Рікер приписує філософу, як досліднику і водночас творцю цієї історії, функцію конкретизації. Проте у нашому повсякденному впорядкуванню життєвих ситуацій ми також замість того, щоб шукати масштаб і систему, шукаємо особистісне і своєрідне. Як філософ історії або історик створюють Історію, так само ми створюємо через нарративне вираження подій свою персональну життєву історію як її повноправні автори. У такий спосіб ми завжди корелюємо свою оповідь із власним становищем всередині людства, оскільки вона із необхідністю передбачає залучення у цілісний контекст інтерсуб'єктивного простору. Подієвий вибір прочитання біографічної оповіді скеровує нас до того, що фактори беруться виключно як впливи, ситуації, сприятливі збіги обставин, що сприяють появі творчих мислителів та оригінальних творів. Такий творець і його твір стають вихідними умовами особистісного досвіду, який конститується нарративною ідентичністю людини.

Отже, особистісна самоідентифікація в постмодерному світі конститується самооповіданням. Воно є результатом упорядкування та організації життєвих подій відповідно до контексту нашої життєвої історії, а також постмодерною відмовою від «фоноцентризму як мовлення на користь текстоцентризму як об'єктивованого простору смислових трансформацій» [6, с. 385]. Постмодерн акцентує увагу на силі дискурсу. При цьому «консенсус є лише станом, а не метою дискусії» [7, с. 52]. При цьому слід наголосити, що ідентичність носить суто практичний характер. Встановити ідентичність – значить відповісти на запитання: «Хто автор?» Слід погодитися з П. Рікером щодо непроблематичності авторської ідентифікації, приписуючи її кожному реальному суб'єктові, який живе і діє. Така позиція суголосна тезі про універсальність герменевтичного досвіду, що конвергує із постмодерною настановою інтертекстуальності. Адже все те, що ми можемо знати і сприймати, ми знаємо і сприймаємо в горизонті мови, себто ми ніколи не можемо бути впевнені у точності й аподиктичності наших знань про світ, що переломлюються крізь призму мови [8]. Саме тому евристична цінність постмодерну полягає в тому, що його філософія тематизує все

те, що завжди було імпліцитною складовою нашого досвіду, зокрема суто оповідувальну фіксацію ідентичності, про що свідчать такі висновки цього теоретичного дослідження:

– універсальність герменевтичного досвіду і текстоцентризм постмодерної дійсності зумовлюють тематизацію концепту наративної ідентичності;

– водночас постмодерне конструювання самоідентифікації має бриколажний (підручний) характер, а результат самооповідання – власна біографія – передбачає процес дистанціювання, оскільки вона складається із фактів та їхньої критичної оцінки, які разом зумовлюють феномени відповідальності (моральної осудності), совісті та емпатії;

– наголошено на тому, що самоідентифікація є присутньою практичною, тобто має подвійне відображення:

1) відображає те, як людина відома собі (суб'єкт як автор-оповідач власної біографії, що є процесом конституювання ідентифікації);

2) фіксує те, якою людина бачить, мислить, розуміє, тлумачить себе із позиції Інших (висловлюється в такій ідеалізації: «на мій погляд, що думають інші про мене»).

Список використаної літератури:

1. Мартынов К. Селфи: между демократизацией медиа и self-коммодификацией / К. Мартынов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://logosjournal.ru/arch/76/100_8.pdf.
2. Рикер П. Повествовательная идентичность / П. Рикер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Rik/pov_ident.php.
3. Ліхтенштейн Ж. Європейський словник філософій: Лексикон перекладностей. Том перший. / Ж. Ліхтенштейн, Е. Декюльто ; пер. з франц. В. Артюх – К. : Дух і Літера, 2009. – С. 399–418.
4. Рикер П. Время и рассказ. Конфигурации в вымышленном рассказе. Т. 2 / П. Рикер. – М. ; СПб. : Университетская книга, 2000. – 224 с.
5. Сартр Ж.-П. Трансцендентность Эго. набросок феноменологического описания / Ж.-П. Сартр // Логос. – М. : Гносис, 2003. – № 2(37). – С. 86–121.
6. Грицанов А. Онто-тео-телео-фалло-фоно-логоцентризм / А. Грицанов // Новейший философский словарь. Постмодернизм. – Мн. : Современный литератор, 2007. – 816 с.
7. Вельш В. Наш постмодерный модерн / В. Вельш // – К. : Альтерпрес, 2004. – 328 с.
8. Базаргани Д.Т. «Постмодернизм»: может ли современная ситуация быть описана термином «постмодерн»? / Д.Т. Базаргани, В.Н. Ларсари [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gefter.ru/archive/14194>.

THE NARRATIVE SELF-IDENTIFICATION OF HUMAN IN POSTMODERN PRESENT TIME

Kateryna Alekseeva

*National Transport University,
Faculty of Economics and Law, Department of Philosophy and Pedagogy
M. Omelianovych-Pavlenko str., 1, 01010, Kyiv, Ukraine*

The universal value of narrative methodology for human self-presentation in conditions of post-modern information society is grounded. On the conceptual background of P. Ricker's positions philosophical foundations of hermeneutic self-understanding as the only possible way of realizing practical identity are analyzed.

Key words: self-identity, narrative identity, situation, postmodern, hermeneutics, life world, practical self.